

Теоретико-методологічні проблеми формування гуманітарних цінностей сучасної цивілізації

Ю.І. Кулагін, кандидат філософських наук, доцент,

Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена методологічним проблемам становлення та розвитку сучасної цивілізації, глобалізації сучасного суспільно-історичного процесу, обґрунтуванню концепції багатомірності та плюралістичної орієнтації як теоретичної парадигми світового суспільного розвитку.

Еволюцію людства на кожному історичному етапі визначають дві найсуттєвіші складові. Це, перш за все, прагнення людей до самоідентифікації (а отже, до самовизначення, самопізнання, саморозуміння самих себе). По-друге, це та споконвічна незадоволеність собою та своїм життям, яка виникає на цій основі, і веде до самореалізації та самоудосконалення особистості.

З цього погляду вся історія цивілізації являє собою постійний вихід людства за традиційні рамки життя, діяльності, систем цінностей.

Головною ознакою цивілізаційних змін, таким чином, є суспільно-історична творчість особистості як продукт пізнавального процесу. Ключову роль у цьому творчому процесі відіграють знання, які все активніше впливають на швидкоплинність історичного процесу. Це викликає, говорячи словами Тоффлера, так званий футурошок – кризу самоідентифікації особистості, коли кількісна та якісна еволюція умов життя розвивається швидше, ніж процес адаптації людства до цих умов. Це у свою чергу веде до фундаментального протиріччя між людиною і тим світом, який вона весь час творить (не встигаючи певною мірою його осмислити та пристосувати до своїх потреб). І в цьому розумінні підтверджуються всією історією людства слова Еклесиаста про те, що той, хто помножує знання, помножує скорботу. Однак розвиток цивілізації залишається й досі більш тісно пов'язаний саме з процесом знань, ніж із змінами складових людського буття.

Але є й інший аспект проблеми: чи здатні знання на певному відрізку історичного часу дати адекватну та вичерпну відповідь на всі питання, які поставив перед людиною цей час? Звичайно, ні. І ця обставина також є вихідною для розуміння перманентної кризи сучасної науки, у тому числі і її гуманітарної складової.

Головне полягає в тому, що новий світопорядок за своєю суттю є запереченням багатьох ідейних цінностей, які формувались в умовах жорсткої конфронтації двох світових систем. Найбільш суттєвим тут була всепроникаюча ідеологізація гуманітарної науки. Більшою або меншою мірою вона охоплювала всю систему гуманітарних знань в цілому. Ідеологія як на Сході, так і на Заході виконувала не тільки функцію світоглядного обґрунтування та роз'яснення, але й набувала значення вирішального аргументу, реального критерію істини та мірила в цілому професійної здатності викладача або науковця.

У нових як внутрішніх, так і зовнішніх умовах, коли загальними зусиллями здійснюється якісний прорив до формування нових орієнтирів світового історичного процесу, перехід відповідно до нової логіки і методології гуманітарної науки стає особливо актуальним. Причому цей перехід повинен здійснюватись не у формі перемоги однієї думки над іншою, через спільне осмислення підсумків набутого загального досвіду.

Необхідно осмислити цей досвід не частково і не по лінії конфліктів, а саме як єдине історичне ціле. Але головний висновок все ж полягає в тому, що драма і внутрішні колізії світової гуманітарної думки, починаючи з рівня її методології і закінчуючи розробкою конкретних освітньо-гуманітарних програм, полягають насамперед в її загальній "теоретичній недостатності": у нерозвинутості її теоретико-пізнавальних засобів, які могли б охопити і розкрити фундаментальні характеристики сучасного світу. З одного боку, його глобальність, цілісність, а з другого, – його багатомірність і багатоваріантність.

Хоч усе переконливішою стає думка про зміну постіндустріальної парадигми на інформаційну, про входження в нову світову інформаційну цивілізацію, у сучасних гуманітарних науках поки що не знайдений відповідний логічний і методологічний еквівалент, який давав би обґрунтування подібному переходу і складав би логічний фундамент нової картини світу.

Деякі пояснення цієї ситуації знаходяться в самому процесі створення нового знання. Дійсно, швидкоплинна зміна теоретичних поглядів, а тим більше мислительних парадигм постійно наштовхується на консерватизм та існуючі стереотипи нашого мислення, які ніколи не дадуть нам повної картини сучасності, а тим більше майбутнього. Повільність руху теоретичного дискурсу не встигає за прискоренням реальних змін у розвитку сучасної цивілізації.

По-друге, відомо, що пізнавальний процес завжди є релятивним, наші знання ніколи не можуть бути повними і достатніми, вони весь час концентрують увагу на ще не пізнаних об'єктах, підкреслюючи відносність існуючих знань.

Знання також завжди пов'язані із пізнавальною діяльністю конкретного суб'єкта, можливостями його розуму та мислення. Вони є результатом індивідуально-суб'єктивного сприйняття світу.

Зрозуміло, що наука завжди намагалась дати теоретико-методологічні пояснення та обґрунтування всього існуючого, передбачити його еволюцію, а це означає, що сучасна світова практика повинна відобразитися у відповідних світоглядних і методологічних парадигмах сучасних гуманітарних наук.

Чим же характеризується сучасна світова практика? Перш за все, глобалізацією сучасного суспільно-історичного процесу.

Реформація на Сході кардинально змінила вектор світового розвитку. Історичні шляхи багатьох країн почали збігатися, зберігаючи варіантну своєрідність. Відцентрова історична тенденція доповнюється доцентровою. Зберігаючи та примножуючи внутрішню багатомірність історії, вона створює нову цілісність, нове глобальне єднання, і перш за все, головним тут є пошук сучасної самоідентифікації європейсько-християнської цивілізації. У єдиній і цілісній європейській, а потім і глобальній системі, де людину чекає загострення проблем екології, дефіциту основних ресурсів, доведеться по-новому формувати здатність соціальних систем до сталого стабільного існування та розвитку.

Необхідність вироблення людством певної єдиної стратегії хоч би у розв'язанні глобальних проблем викликала в останні роки значно більшу увагу до тих світоглядно-філософських вчень, які ставлять за мету виробити загальноцивілізаційні начала та принципи творення нового світу. Становлення цих концепцій почалося з моністичних релігій і закінчується сучасним ноосферним, синергетичним та деякими іншими вченнями.

Але в осмисленні та сприйнятті цього цілісного глобального світу криється також і негативна тенденція, яка при її абсолютизації веде знов-таки до теоретико-світоглядного монізму. Всепоглинаюча одновекторна детермінація закріплює навічно систему "старших та молодших", "кращих та гірших".

Стає зрозумілим, що в межах цього процесу моністичним поглядам і доктринам повинні протиставлятися теорії плюралістичної орієнтації. При всьому великому незаперечному вкладі розвинутих країн у світову цивілізацію, їх матеріальних, політичних та духовних досягненнях, майбутнє сучасної цивілізації буде примножуватися та поглиблюватися зусиллями всіх країн та народів.

Це означає, що ще довгий історичний час (а може, й завжди) ми будемо мати справу з багатомірним та багатоманітним розвитком економічних і політичних структур, культур, цивілізацій, взаємодіючих та доповнюючих одна одну.

Тому різним однополісним (США) та багатополісним (США, Росія, Китай) концепціям і доктринам треба протиставити нову теоретико-пізнавальну парадигму поліфундаментального, багатоманітного, багатоваріантного світу.

Дуже важливим є застосування концепції багатомірності також у внутрісціальному аспекті. Багатомірність – це не відношення між суспільною системою і її частковими сферами, рівнями, підсистемами і не відносини між структурами, одна з яких визначається в якості базової, первинної, фундаментальної. Це відносини, які розкриваються на більш глибокому рівні: між структурами, кожна з яких є рівноцінний індивідуальний вимір того суспільного цілого, в яке вона входить.

Плюралістично-релятивістська методологія має такі переваги: 1) вона дає можливість визнавати відносну істинність багатьох протилежних між собою вихідних ідей, різних типів світогляду, а тому і краще забезпечувати їх мирне співіснування; 2) вона пов'язана з нашим більш глибоким освоєнням кожної особливості, унікальності реального світу, з більшою спеціалізацією кожного виду людської діяльності; 3) ця методологія дає можливість краще пристосуватись до динамізму розвитку всіх сфер сучасного суспільства.

Однак останнім часом і плюралістично-релятивістська методологія зазнає все більшої критики. Так, лауреат Нобелівської премії І. Пригожин, аналізуючи стан сучасної освіти в цілому, пише, що в ньому панує фрагментарність, немає того синтетичного підходу, який пов'язує різні науки. Насамперед це стосується великого розриву між нашими знаннями про природу і суспільство, матерію і дух, науку і релігію тощо.

До того ж значна перевага процесів диференціації знань над її інтеграцією призвела до так званої інформаційної кризи, тобто до того, що, з одного боку, ми маємо справу з безмежним океаном інформації, з другого, – дуже часто споживач цієї інформації неспроможний знайти у цьому океані саме ту, яка має відігравати найважливішу роль у розв'язанні його проблем. Особливо гостро ця криза проявляється в освіті.

А це означає, що ні моністично-цілісна, ні плюралістично-релятивістська методологія не є абсолютною. Тому основна увага повинна бути приділена аналізу становлення того її нового напрямку, який спрямований на синтез позитивного змісту у двох попередніх і на подолання їх хиб. Такий погляд істотно відрізняється і від тих систем, прибічники яких намагаються знайти істину лише у своєму вченні, і від поширеного у світі плюралістичного хаосу різних суперечливих учень.

Є тут і певні напрацювання. Так, К. Ясперс свою методологію вивчення суспільного розвитку будував на ідеї як цілісно-плюралістичного, так і універсально-унікального характеру історичних подій. Суть цієї концепції він висловив у такому положенні, де обов'язковий для всіх єдиний світовий порядок (на відміну від світової імперії) можливий якраз у тому разі, коли численні світогляди залишаться вільними у своїй історичній комунікації. Таким чином, новий напрям виходить з необхідності узгодження двох протилежних тенденцій – від обов'язкового визнання всіма нами певних мінімальних вимог загального порядку з існуванням та мирним співіснуванням різноманітних видів світогляду, поглядів на конкретизацію цього порядку.

Дуже важливим з погляду визначення парадигмальних ознак трансформації сучасної цивілізації та відповідних логік і методологій сучасних гуманітарних знань є визначення їх універсального гуманістичного критерію.

Особливість цього критерію полягає в тому, що він знімає проблему рівнозначних відносин: людина і суспільство, людина і виробництво, людина і техніка тощо на користь людини. Недооцінка гуманістичної сутності суспільного розвитку сучасної цивілізації вже призвела до глибоких протиріч у відносинах між людиною і навколишнім світом, створила технократично-техногенну модель культурних і моральних цінностей у суспільстві.

Саме людина акумулює в основних формах своєї життєдіяльності взаємозв'язок матеріального і духовного, у цілісному нероздільному вигляді відтворює життя як всезагальне, де глибоко взаємопов'язані її погляди, ідеали, цінності, культура, економічні інтереси та суспільна діяльність.

Навпаки, гуманістичний вектор розвитку передбачає, що тільки людина є зв'язною ланкою всього існуючого, єдиним суб'єктом суспільної системи в цілому.

Summary

The article is devoted to the problems of the formation and development of modern civilization, globalization of modern socio-historical process, explanation of the concept of plural orientation as theoretical paradigme of the development of world society.